

АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ МАГІЧНОЇ ФУНКЦІЇ МОВИ

Загальнотеоретична проблема основних функцій мови давно є предметом і власне лінгвістичних, і філософських, психологічних, соціологічних досліджень. Незважаючи на це, остаточного розв'язання вона ще не має: розбіжності стосуються визначення кількості функцій, їх характеру, взаємовідносин і взаємозумовленості, виявів окремих мовних функцій та їх реальної участі у процесах комунікації [6; 7; 10; 11; 13].

Однією з найменш розроблених є, на наш погляд, проблема магічної функції мови. Багатьма дослідниками визнається її факультативний характер. Так, Р. Якобсон зауважує, що магічна функція є окремим випадком заклично-спонукальної функції мови, пов'язаної з регуляцією поведінки адресата повідомлення. У випадку словесної магії адресатом мовлення є не співрозмовник (граматична 2-а особа), а неістота, невідома "3-я особа", можливо, вища сила [16, с. 200]. О. Леонтьєв зазначає, що "магічна функція виявляється у нашій мовній діяльності лише в існуванні табу й ев-фемізмів" [11, с. 38]. В. Аврорін під магічною функцією розуміє використання мови у "магічних чи близьких до них цілях", коли адресатом мовлення є різного роду потойбічні сили чи сили природи [7, с. 47]. А відтак магічна функція, на думку дослідника, властива не мові, а мовленню, оскільки виявляється в окремих конкретних мовленнєвих актах, притаманна мовленню лише деяких народів та окремих людей, які мають релігійний чи дорелігійний світогляд.

Визначення сутності магічної функції мови пов'язані насамперед з розумінням магії як певної форми релігійного/доре-лігійного світогляду, визначальною рисою якого є віра в реальність надприродних зв'язків між предметами, істотами, явищами, віра в надприродні істоти, надприродні властивості окремих предметів, об'єктів. Таке трактування магії й релігії є відстороненим поглядом тих науковців, для яких слова "релігійний", "магічний", "таємничий", "надприродний", "чарівний", "непізнаний" є синонімами. Синонімічні відношення цих слів засвідчуються спеціальними джерелами. Так, у "Философском энциклопедическом словаре" магія пояснюється

як чаклунство, чародійство, обряди, призначені надприродним чином вплинути на світ [14, с.332]. За "Філософським словником", магія - "різновид ранніх релігійних вірувань і чаклунських дій, за допомогою яких людина первісного суспільства намагалася примусити уявні надприродні (виділ, наше - О. О.) сили певним чином втрутитися в її життя" [5, с. 343]. Тісно пов'язаними між собою виявляються поняття "магія", "чудодійний", "чудо", "надприродний" і в "Словнику української мови": магія — сукупність прийомів та обрядів, які мають чудодійну силу [3, т.ІУ; с. 590], тобто творять чудеса [3, т.ХІ; с.376] - явища, нібито викликані надприродними силами [3, т. ХІ; с. 74]. Синонімія слів "магічний", "надприродний", "чудесний (чудодійний)" є характерною рисою світогляду людини ХХ ст., для якої панівним є науковий світогляд, орієнтований на відсторонено-об'єктивне пізнання явищ довкілля, що, по суті, аргіогі передбачає поділ усього досліджуваного на природне, раціональне, якщо воно відповідає встановленим наукою законам, і на надприродне, ірраціональне, якщо між явищами встановлюються відношення, не припустимі з точки зору науки.

Антропоцентричний методологічний підхід до пізнання об'єктів наукового спостереження передбачає, що ті чи інші культурні феномени розглядаються з позицій носія культури, з погляду тих, для кого досліджуване явище є складовою частиною життя. Відтак неправомірним буде ототожнення "магічного" й "надприродного" - ідея останнього сформувалася в людському суспільстві одночасно з протилежною ідеєю: "для того, щоб у нас була ідея надприродного, нам мало бути свідками неочікуваних подій; треба ще, щоб вони сприймалися як неможливі, тобто несумісні з порядком, який, правильно чи ні, уявляється нам таким, що обов'язково властивий природі речей. Але це поняття необхідного порядку було поступово побудоване позитивними науками, і отже, протилежне поняття не могло йому передувати" [9, с. 206].

Сучасні постмодерністські підходи до пізнання світу передбачають рівноправність усіх форм і способів пізнання й пояснення

довкілля, до яких, безперечно, належать наука, релігія та магія. Вони ґрунтуються на різних вихідних принципах, оперують різними поняттями, у результаті чого створюють відмінні у своїх суттєвих рисах картини світу, які, тим не менше, є взаємодоповнюваними. Отже, магія - це певний світогляд, світовідчуття; певний спосіб співжиття зі світом, це переживання життя; образно-емоційне сприйняття й відображення довкілля (у слові, в танці, малюнку тощо), зароджене в надрах первісного світогляду. Такий погляд на життя з розвитком суспільства не зник, а був витіснений у маргінальні області людської свідомості, у підсвідомість. З цієї точки зору усе, що відбувається довкола, є цілком природним, "нормальним". Магія ґрунтується на визнанні всеохоплюючого зв'язку всього суцього. Це швидше відання (від в!)ді(ти) - відчуття світу, сфера не стільки розуму, скільки інтуїції, емоцій, підсвідомості. Це знання-відання доступне не кожному: воно сакральне, його можна осягнути, лише відсторонившись від повсякдення. Це знання приховане. Використання мови в цій сакральній сфері буття людини й народу і становить сутність магічної функції мови.

В основі магічного використання мови - її своєрідне сприйняття і осмислення. Слово мислиться предметно: воно є не просто умовним знаком, а виражає сутність речі, є необхідною частиною позначуваного: слово сприймається як знак іконічний та індексальний [12, с. 343]. Зв'язок між іменем та особою чи річчю, яку воно позначає, уявляється не довільною та ідеальною асоціацією, а матеріально відчутними узами [15, с. 261].

Маніпулювання зі словами - це маніпулювання з названими предметами. Назвати, дати ім'я - означає дати життя. Так, скажімо, у сучасному світі дитина лише тоді стає повноправним членом суспільства, коли отримує ім'я. Неодмінною складовою частиною обряду хрещення, який знаменує собою залучення людини до християнської церкви, є присвоєння новозалученому імені.

Слово мислиться як знак індексальний: при його використанні у конкретному мовленнєвому акті актуально присутній референт слововживання. Вимовити ім'я - значить викликати присутність названого цим словом. З цим віруванням пов'язана в українській магічній традиції заборона вживати слова синонімічного ряду "чорт" увечері, "проти ночі". З цієї ж причини ім'я померлого обов'язково супроводжують

означенням "покійний" і/або фразою "царство небесне": вимовити ім'я покійного - значить потривожити його дух. Страх перед духом померлого, який може повернутися, почувши своє ім'я, спричиняє заборону взагалі використовувати в мовленні імена покійників. Табу зумовлює й те, що в багатьох племенах і народностях люди, які мають однакове з померлим ім'я, змінюють його; із вжитку назавжди чи тимчасово усуваються і назви будь-яких предметів, явищ тощо, якщо ці слова співпадають з іменем покійника [15, с. 269-272]. Даючи ім'я новонародженій дитині, на Криворіжжі уникають імен нагло загиблих родичів, щоб дитина не повторила долі цієї людини. З іншого боку, на Вінниччині дитину нарікають саме так чи іменем померлої дитини, вірячи в те, що дух померлого оберігатиме в майбутньому названого в пам'ять про нього. В основі цих вірувань одне - глибоке переконання в магічній силі імені, яке позначає сутність явища і певною мірою є самою цією сутністю. Ім'я не тільки вказує на референт, а й має сигніфікативне значення, пов'язується з сукупністю і визначальних рис позначеного.

Знати ім'я означає мати владу над людиною, тому магічна традиція багатьох племен і народів приписує людині мати два імені. Перше - "справжнє", таємне, про яке знає дуже обмежена кількість людей; Саме воно, власне, актуалізує сигніфікативне значення. Друге ім'я - "для всіх", яке використовується в побуті й виконує вказіну функцію, співвідноситься з референтом, а не з поняттям-уявленням. Робиться це з метою унебезпечитися від вроків та іншої магічної шкоди, адже магічна дія на ім'я, як на невід'ємну й сутнісну рису, частину людини, є дією на саму людину [15, с. 262-266]. Магія слова лежить в основі і мирських, світських, і духовних імен священництва.

У сучасному світі магічне використання мови виявляється й у сфері національних "громадянських" релігій. З цього приводу О. Гриценко говорить про три аспекти "магічного використання мови у міфі" [2, с. 60], тобто функціонування мови у сфері національного засгит: це позначення сакралізованих понять, межі між сакральним і профанним, святим і світським, "нашим" і "чужим", використання мови як елемента ритуалу. Як стверджує дослідник, "слова, якими називаються сакралізовані речі та поняття, а також імена культурних героїв та святих, мучеників національної "громадянсь

кої релігії”, самі мають тенденцію сакралізуватися; те ж саме відбувається з текстами чи просто “крилатими фразами”, що їх пустили у світ сакралізовані особи” [2, с. 60]. Такими сакральними, священними поняттями й словами для української національної міфології є “Україна”, “козак”, “козацтво”, “земля”, “пісня”, “наша (рідна, материнська) мова”, “держава”. Ці слова не просто позначають поняття, вони містять у своєму значенні певні міфологеми [2, с. 61-68].

Магічні аспекти номінації - явище, з яким ми стикаємося майже щодня, але не завжди й не цілком усвідомлюємо його. Це передусім семантична сміливість, місткість слова, яке постає сконденсованим виявом комплексу пропозицій. Приписування кому- (чому-)небудь певного імені не просто вказує на референт, елемент дійсності, а й виконує характеризуючу функцію, повідомляє про властивості субстанції (предмета, явища, особи тощо),

Мова реалізує свою магічну функцію в досить специфічних, нетипових і - що важливо - чітко відокремлених від подій щоденного життя людей ситуаціях. Очевидно, з самого початку існування людства, формування й функціонування мови як універсального засобу спілкування й взаєморегулювання діяльності чітко виокремлювалися дві сфери застосування, використання мови - сфери засгшп і ргоіапіш. Друга з них - це сфера звичного, буденного, щоденного життя людини, що передбачає сприйняття світу таким, яким він є, без будь-яких намагань втрутитися в перебіг подій, без звернення до глибинних сутностей людини та явищ навколишнього світу. Сфера засгит передбачає переключення в іншу систему світосприйняття, в якій все суще виявляється пов'язаним та спорідненим між собою, і знання глибинних, сутнісних рис предметів, явищ, людини, знання глибинних законів організації й розвитку всесвіту дозволяє людині керувати подіями довкілля, поведінкою та життям інших людей. Відповідно, й мова постає не просто знаряддям передачі інформації, а могутнім засобом творення реальності, оскільки, поєднує слова як сутності предметів і явищ, поєднують і самі ці предмети, що творять чи, точніше, виявляють за допомогою слів глибинні зв'язки між різними реаліями. Суб'єкти й дії, актанти й предикати поєднують

ються за своєрідними законами: провідним принципом магічних дій ^ принцип магічної аналогії.

У сакральній сфері буття людини й народу за допомогою мови твориться своєрідна картина світу, яскраво виявлена, зокрема, у замовляннях як найдавніших магічних текстах. Вони, крім магічної номінації, реалізують інші аспекти магічної функції мови, тісно пов'язані один з одним; йдеться про магічну предикацію* та магічний вплив на людину й довкілля з метою змінити його в бажаному напрямку. Це явища, магічна сутність яких цілком усвідомлюється, але функціонування їх у суспільстві й житті окремої людини досить обмежене.

Замовляння - усталені стійкі тексти різного обсягу, призначені самим фактом свого виголошення вплинути на хід подій. Ставлення до магічного тексту особливе: будь-які зміни в його організації вважаються неприпустимими, оскільки від цього, за народними віруваннями, може зменшитися або зникнути його магічна сила. Але дискурс замовлянь зумовлює певну варіативність текстових структур: виконавець, залежно від власного вміння й сили свого магічного (психоенергетичного) впливу, залежно від власних чи традиційних у певному регіоні поглядів на роль різних компонентів заговірного магічного акту (текст, дія, магічні предмети) у досягненні мети, може змінювати обсяг тексту за рахунок додавання чи випущення окремих словесно-магічних формул. Варіативність на рівні однофразових текстів замовлянь мінімальна, кількофразові структури менш стійкі.

Для успішного, ефективного виконання замовляннями їх магічної функції значення мають не тільки й не стільки ті слова, які вживаються, скільки їх порядок, структура висловлення й тексту в цілому. Особливості замовлянь як магічних текстів виявляються не на рівні окремого слова, а на рівні синтагматичному: тільки завдяки своєрідним семантичним зв'язкам між елементами висловлення змінюються денотати й сигніфікати слів і таким чином твориться магічна реальність, у якій актуалізовані зв'язки різних об'єктів за подібністю, суміжністю тощо. Магічно-міфологічне значення окремих слів реалізується лише в межах контексту: “їхав Юрій на білім коні,

* Предикація - “акт поєднання незалежних предметів думки, виражених самостійними словами з метою відобразити “стан справ”, подію, ситуацію дійсності” [12, с. 393].

білі губи, білі зуби, сам білий, в біле одягся, білим підперезався, веде за собою три хорти: один білий, другий сірий, третій червоний. Білий більмо злиже, сірий сльозу, а червоний кров” [4, с. 121]. Жодне зі слів наведеного тексту не є “власне магічним”, всі вони - стилістично нейтральні слова загальнонародної мови. Але своєрідність їх поєднання зумовлює вияв ряду міфологем і символів. За іменем “Юрій” криється язичницький купальський Ярило, який у замовляннях та колядках перетворився на святого Юра - Юрія - Георгія Побідоносця, оскільки відбулося паронімічне накладання імен, а “подібність імені означала подібність функції” [4, с. 295]. Крім того, для названих міфічних персонажів спільним є мотив змієборства (входить до складу купальського міфу) [4, с. 295]. “Білий” - символ магічної “дієвості” та священності, магічної відзначеності й сили, що підкреслюється, посилюється лексичним повтором. Символічно осмислюються і сірий та червоний кольори, число “три”. Магічно значущими виявляються й предикати: “їхав” - пересувався з іншого, магічного простору в наш, про що свідчить і поза вершника (“на коні”) - “поза верховенства, вказівка на зв’язок із магічним світом” [4, с. 297]; хорти “злизують” більмо, сльозу, кров - позбавляють людину від хвороби, бо недуга осмислювалася як щось предметне й матеріальне, що можна передати й, відповідно, змити, змести, злизати тощо.

Для побуту магічне мовлення - не більш як алогізм, дивацтво, абсурд. Магічні тексти мають чітку визначену сферу й випадки свого застосування. Зокрема, замовляння мають утилітарно-практичне призначення й поза ним не мисляться й не використовуються. Функціонування магічних текстів має чітку виокремленість з побутового мовлення. Це стосується і часу, і місця їх виголошення, і виконуваних при цьому дій, й обмеження доступу сторонніх осіб тощо. Ці тексти передбачають максимальну відстороненість від побутових щоденних клопотів, турбот, проблем і максимальне зосередження на процесі виголошення магічних словесних формул. Так, замовлянням у багатьох випадках передують виголошення різних церковних молитов, спеціальних словесних “зачинів”, виконання підготовчих дій, що спрямовано на те, щоб людина перейшла в іншу “систему координат”, побачила й відчула цей світ з іншої позиції, сприйняла глибинні, максимально антропоцентричні за

кони його організації, глибинний зв’язок усього суцього. Магічні тексти набувають осмисленого звучання лише в сакралізованому дискурсі.

Належність магічних текстів до сфери засгит зумовлює і їх магічний, психоенергетичний вплив на людину. Наприклад, ситуація виголошення замовлянь вимагає максимального зосередження на процесі заговорювання, сприяє формуванню образу бажаної мети. Причому це, у випадку лікувальних замовлянь, характерне як для мовця, так і — що важливіше — для адресата, об’єкта магічного впливу. Зростання емоційно-психічної напруги, її спад, формування емоційного переконання в наблизенні бажаної мети мають безперечний психотерапевтичний ефект.

Тисячолітня образність і символіка замовлянь сприяють активізації, пробудженню психічної енергії архетипів - вродженої здатності людини під впливом певних спонукальних чинників (об’єктів, ситуацій, слів, дій тощо) “реалізувати у своїй поведінці універсальні моделі сприйняття, мислення й дії” [1, с. 167]. Давня людина весь свій зовнішній чуттєвий досвід асимілювала з подіями свого внутрішнього життя. Замовляння тому й навертають сучасну людину до цього первинного відчуття єдності з довкіллям, до відчуття гармонії зі світом і з самим собою. Це пояснюється, у першу чергу, конотацією - мовною універсалією - здатністю слова асоціюватися з певними відчуттями, емоціями, думками. Порядок слів впливає на значення фрази і, відповідно, на характер думок, на самі думки і пов’язані з ними емоції, психічний стан. Тому правильно організований текст - могутнє знаряддя впливу на підсвідомість людини, про що свідчать не тільки замовляння, а й багаточисельні тексти, використовувані в гіпнотехніці й для сугестивного впливу.

Наприкінці зауважимо, що ідея про здатність слова, тексту впливати на хід подій, змінювати його отримує наукове обґрунтування з позицій теорії коливань та принципів голографічної психофізики. Згідно з останніми, учені будують таку модель світу, в якій він є величезною голографічною платівкою: Всесвіт має форму гіперсфери, у якій макрооб’єкти не локальні, а мають природу так званої стоячої хвилі й, перебуваючи в певному місці простору, одночасно перебувають у всіх точках Всесвіту [8, с. 31]. Правильно організований вплив

на один предмет, зокрема вплив словесний, оскільки виголошення слова спричиняє певні звукові коливання, є одночасно й впливом на будь-що інше.

Отже, свою магічну функцію мова виявляє у сфері сакрального буття людини й народу. В основі магічного використання мови - неконвенційне сприйняття словесного знака: слово мислиться знаком іконічним та індексальним. Виділяються три аспекти, три вияви магічної функції мови: номінативний, предикативний і впливовий (психоенергетичний). Магічна номінація передбачає обов'язковий органічний зв'язок між іменем (назвою) і позначуваною ним істотою (предметом). Ім'я не тільки вказує на референт, а й має сигніфікативне значення,

усвідомлюється як частина об'єкта, виявляє й характеризує його сутнісні риси. Завдяки магічній предикації, своєрідній синтагматиці слів останні видозмінюють денотативні й сигніфікативні елементи своїх значень, і таким чином твориться сакральна картина світу, провідною ідеєю якої є уявлення про глибинний зв'язок усього суцього. Своєрідність магічної предикації - не в особливостях предикатів та актантів, а в особливостях їх поєднання, неможливого в контексті побутового мовлення. Нарешті, мова виявляє здатність впливати на підсвідомість людини, пробуджувати психічну енергію архетипів, активізувати різного роду асоціативні зв'язки й відтак впливати на психофізіологічний стан

Література

1. Вороновська Л. Вербалізація етнічних архетипів у релігійному житті українців // Християнство й українська мова: Матеріали наук, конф., Київ, 5-6 жовтня 2000 р. - Львів: Вид-во Льв. Богослов. Акад., 2000.-С. 165-171.
2. Гриценко О. "Своя мудрість": Національні міфології та "громадянська релігія" в Україні. - Київ: УЦКД, 1998.-С. 59-70.
3. Словник української мови. В XI т. - Київ, 1970-1980.
4. Українські замовляння / Упоряд. М. Москаленко; Авт. передм. М. Новикова. - Київ: Дніпро, 1993. - 309 с.
5. Філософський словник. За ред. В. Шинкарука. - 2-ге вид., перероб. і доп. - Київ: Голов. ред. УРЕ, 1986.
6. Яворська Г. Нові аспекти в розробці проблеми функцій мови // Мовознавство. -1989.- № 5. -С. 12-17.
7. Аврорин В. Проблемні ізучення функціональної сторонні язьїка (К вопросу о предмете социолингвистики).-Ленинград: Наука Ленингр. отдел., 1975.-С. 33-47.
8. Дубров А., Пушкин В. Парапсихология и современное естествознание. - Москва: СП "Соваминко", 1989.-280 с.
9. Дюркгейм З. Элементарные формы религиозной жизни // Мистика. Религия. Наука. Классики мирового религиоведения. Антология / Пер. с англ., нем., фр. Сост. и общ. ред. А. Красникова. - Москва: Канон, 1998.-С. 174-231.
10. Киселева Л. Вопросы теории речевого воздействия.-Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1978.-С. 27-48.
11. Леонтьев А. Язык, речь, речевая деятельность. - Москва: Просвещение, 1969. - С. 29-42.
12. Лингвистический энциклопедический словарь. - Москва: Сов. знц., 1990.
13. Слюсарева Н. Методологический аспект понятия функций язьїка // Изв. АН СССР. Серия литературы - ры и язьїка. - Москва, 1979. - Том 38. - № 2. -С. 136-144.
14. Философский энциклопедический словарь. - Москва, 1983.
15. Фразер Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии / Пер. с англ. - Москва: ООО "Фирма «Издательство АСТ», 1998. - 784 с.
16. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика // Структурализм: "за" и "против": Сб. статей. - Москва: Прогресе, 1975.-С. 193-230.